

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az «öreg Szász Károly» tanári székfoglalója.

A múlt század első felében a közép- és főiskolák tanári állásainak elnyerése nem formális, hanem csupán belső minősültséghez volt kötve. A külföldi egyetemeket járó magyar ifjakról az egyházi hatóságok és volt tanáraik vagy személyes érintkezés útján, vagy külföldi egyetemi tanáraiktól szereztek tájékozást. Ezek közül hivatkozhatunk meg, vagy választottak az iskolákhoz professzort, akinek kötelességévé tették, hogy katedráját meghívott nagy közönség előtt szaktárgyai köréből vett értekezéssel foglalja el. Így lett enyedi professzorral Szász Károly is, a későbbi idők kiváló tanára, az erdélyi alkotmányvédelemnek és az Uniónak vezérszónoka, kiről 1859 december 19-én, akadémiai emlékbeszédében báró Kemény Zsigmond azt mondta, hogy: «Erdélyben az eszmék mozgalmának megindítására és vezetésére eldöntőleg folyt be s igazi oligarcha volt az ismeretek birodalmában». 1822-ben tartotta meg székfoglaló értekezését, melynek kéziratára a Bethlen-kollégium levéltárában akadtam rá. Rendkívül érdekes látnunk, milyen gondolatok lakják meg lelkét, milyen vezető elvéket tűz ki maga elé a 24 éves jogakadémiai tanár, aki volt tanítványa, Kemény Zsigmond szerint «alkalmas volt arra, hogy az ifjú nemzedék sorából a hazát aránylag nagy jutalékkal lássa el azon derék férfiaknak, kik a becsületességgel a műveltséget, a loyaltással a szabadságszeretetet, a tudományos iránnyal a közrehatás szent vágyát egyesítették». Érdekes ez a beszéd éppen most azért is, mert Szász Károly Eötvösnek első minisztersége idején államtitkára volt s így ebből az értekezésből megismerhető az a szellem, melyben a miniszter mellett hivatását betöltötte.

Az értekezés címe: «*A Juris Professor — egy Beszéd — mellyel a' N. Enyedi Ref. Collegiomba' a' Törvények rendes Tanítói Székében lett bé iktatásakor ezenn Hivatalát el kezdette Szász Károly. N.-Enyeden 1822-ik Esztendőben.*»

A székfoglalás pillanatában az a kérdés foglalkoztatja: «micsoda Pálya nyílik meg előttem a' Polgári élet mezején?» Mit jelent ez a szó: *Juris Professor*? Ennek fejtegetése közben találunk bőven pedagógiai részleteket, melyekből a következőket közöljük a XIX. sz. első felének jellegzetes nyelvezetében és az eredeti helyesírással.

Szász Károly szerint a jogtanár elsősorban «közönséges tanító.»

«Mondhatnám a professzornak, *hogy tanítson mentől kevesebbet.* Mikor a Párisi Universitas Bibliothecája nem állott többől mint ma egy akademia Urfié akkor meg kívánhatta a' *Juridica* facultas hogy az Ifju Törvény Tanuló X Esztendőt töltsön el a' fokján. De ma midőn az eltölt századok elmélkedései, találmányai *præjudiciumai* a' szükséges tudni valót olyan iszonyú halomra nevelte, mikor a módi Týrannismussa, a' szegény emberiség vagyonyjának ebbe az ágába is belé fúrta magát, és engedelmességhez nem szokott hangjával parancsolja, hogy egy középszerű tudós is legalább hét nyelvet ú. m. Görögöt, Deákot, Németet, Frantziát, Anglust, Olaszt, és a' hazait, hatvan Tudományt melyeknek *Logiaban, Metriaban és Ticaba* kimenő neveit nem akarom elő számlálni, drága pénzen, időn, egészségen és humoron meg vásároljon. Mikor némely Enyedi Tanulónak az ő 24 óráját négy Professor, 10 Tanítvány, három Természet szüksége *álm, étel, mozgás* és (miért ne valyuk meg) az ifju indulatok adoja között kell meg osztani ekkor mondom a szoross választást, a' szük határt nem lehet eléggé ajánlani.

Mondhatnám a *Tanítványnak*, hogy sokszor örvendezek annak a' ki akadozva felel, szép ugyan mikor a' Tanítvány mint a jól simított Tükör, a' mit Tanítójától vett éppen abban a' formában visszatudja adni. Az is szép mikor a' gyengébbnek ideje jut arra, hogy a' halgatott Tártyat jel által értve, még habozó előadását mestere kitételei után meg igazította.

De valyuk meg, hogy ámbár a' jól meg magyarázottat, mindennek a meg értettet jól ki fejezni tsak kevésnek adta a' Természettel edgyesült ki művelődés, valjuk meg hogy meg szorítván a' Tanulónak idejét, sokszor tsak azt hadjuk fen, hogy a Tudománynak értelme, vagy szavai közt válaszszon. Szeretem hát én mikor a lassúbb Talentumu értelmes Ifju a' közönséges bal vélekedésen fejül emelkedve a Dolognak értelmét keresi — és azt hogy mit, igen — tsak azt nem tudja miképen kell mondani. Ellemben valamikor az ártatlan repetitor, mint egy havasi patak hajtotta malom, olyan sebesen pergeti a' *Cursusnak* szavait mindig fel gyulok a' század charlatansága ellen, mely magát önként tsalattatni szereti, s a' valóért mindenütt *conventionalis* jegyekkel, becsületért *complimentel* «gazdagságért külső fénnel, kegyességért bójtel, érzelemért üres szokkkal kifizetteti.»

«Az Enyedi Professor hivatalának második ága», hogy «ó ítélő bíró»: jutalmaz és büntet. «A' jutalom csak addig érdemi meg ezt a nevet, míg magát szorosan az érdemhez szabja, 's egészen el vétette a' czéllját, mikor egy bizonytalan Lottériává volt, melyre a tanuló fáradságát, maga megerőltetését feltenni restelli, vagy mint a koldus gyermekeknek vetett krajcárt az kapja el a ki leg jobban tud a porba tsuszni. De ezeket hosszason magyarázni itt nem akarom, nehogy Phædrus edgyik meséjének Satyraja alá jöjjök. Hozzátok fordulok hát nemes Ifjuság! és néktek mondok egy gondolatot a jutalomra való törekvésről. A' Jutalmat soha se nézzétek úgy mint a jó szorgalmatosságtoknak, jó magatok viseletének bérét. Az érdem melyet meg lehetne fizetni nem érdemi meg a' fizetést. Nézzétek azt mint egy bizonyitto levelet, mellyet Tanittoitok adnak a' Haza nevében arról, hogy Tinektek minden jo ember betsülettel tartozik, nézzétek úgy mint egy arany érdem pénzt, mellyet nem elkölteni, kin a' mejjen kell viselni. Jaj annak az Ifjunak kinek már májába a' pénzre vágyásnak sas keselyüje körmeit bé vágta, a ki a' Pindus oldalából is arany bányát csinálna, a' ki többször számlállya Beneficiumának Forintjait mint Tanitoja dicséretét. Mint a Krisztus ki kergette a' Jerusalemi Templomból az adókat és vevőket úgy nem illenek ebben a Tudományok, ártatlanság, betsület Templomába ezek a Lélek tehetségeivel usoráskodók.

Büntetés. Ártatlan iránt kegyetlen az, a ki kegyelmes a vét-keshez. Ámbár az emberiség Historiája egy vérrel irt Commentarius erre a Témára, s az okosság mindég is meg esmérte, de a sympathia ellenével, míg végre engedvén a' keserves szükségnek az ember ki mondja a' nagy szót, a' mi tsak a Mindenhatónak szájában illenék:

Megméréttél, és hijjánosnak találtattál s Brutus el fordított ábrázattal int a' Licornak, hogy bárdját az atyafias vér ki ontására fel emelye. Az a' keserves tisztség, hogy a' probabilitas calculussan fel vessem, egy embernek életét vagy halálát kívánja é inkább a' Társaság meg maradása, mert mi egyéb a' halálos Itélet? nem jutott ugyan részembe. De hiszen tsak egy követskét is vetni egy felebarátra, a' képzelt superioritás érzésében, csak ennyit mondani is: Te rossz ember vagy! Keservesen jó annak, a ki a' maga mejjében tud szállani 's osztán ha a' Collegium Sedriájában * életről nem is,

* Itélőszék. Tagjai a profeszorok és esküdt diákok voltak.

de hozódik itélet arról a' mi drágább az életről a' Betsületről a' mely mint a' mimosa pudica, már hervad ha tsak hozzá értél is. Te ki egy gondolatlan szót, egy pajkosságot, egy ifju vér hevénél Jól forrott indulat ki buzdulást a' betsület örökös vesztésével büntettél, talán egy nagyra termett Catilinából egy Haza árulót, a' Hazának

jövendő Tudóssából egy Tebolyodottat, egy nagy hadi vezérből egy Hegyi Tolvajt formáltál. Tudd meg hogy nem egy embert öltél meg, hanem a' menny Országból loptál el egy Polgárt, és a' Pokolnak ajándékoztad. Oh én Istenem! ebben a sikamlós pontyában az én kötelességemnek hol a' három alat, melyen a' Sátán az embert vezeti, a' tevejgés, kevéjség és más kárán örvendezés, ugyan azon egy Törvénynek szélén edgyesül világosítsd meg az én elmémet, szenteld meg az én akaratomat! hogy az Itéletnek nagy napjainn, egy Ifju is el vesztett betsületét, ártatlanságát, Idvességét töllem vissza ne kérje».

Harmadik szempontúl azt jelöli meg, hogy «egy Professor atya ezen szép Ifjuságnak.»

«Az Atyai nevezet kettőt foglal magába, két kötelességem foly nékem is belőlle. Az atya életében neveli gyermekeit, halálában örökséget hágy nékik.

A. Az Atya neveli a maga Gyermekeit. Jol tudom ugyan én, hogy a Természet mint egy formátlan kő massát, úgy adja által a nevelőnek az embert, és reá bizza hogy belőlle egy szemét edényt, vagy egy Belvederi Apollot faragjon. De azt is tudom, hogy ebbe a nevelésben nem tsak a fizetett Præceptor, hanem a' Bábánn el kezdve a' ki a' hajlékony koponyába Gall szerént ki tudja mitsoda hajlandóságokat már belé nyomott. Dajka, Inas, Szoba leány, Házi Barát, ellenség, rang, gazdagság, háztáj, nemzet, nyelv, vallás, ország, Clima, Időkor 's ezer könnyül állások vésznek részt, mindenik úgy szolva, mint ama Bétsi Tökébe, egy egy szeget üt belénk: Ennyi nevelő társ között, remélhet e' már valamit a' Tanitto Professor az ő két órai prælectiojától, kivált mikor mindennap látja, hogy több Urfit rontott el az Inassa, mint javítottak a professorok. Igen, ha azokat követi s a' mely moddal ők vissza élnek az ifju sziv megvesztegetésére, azt használja a' szép érzések ki fejtésére, akarom mondani nevelyen *példával és társalkodással*.

1. Példával — régi Satyra az a Papokra — a mit egy elmés Író úgy tett ki, hogy ők olyanok, mint az ut mellé tett fa kéz, mely meg mutattya hogy hova menny, de maga helyt marad, 's a' mi több, én azt mondom, hogy mint a' régi görög Theatrumon az edgyik Jadzó a' szókat mondotta, a' másik tsinálta az actiot hozzája, úgy ők is szép sententiájit forgatják nyelveken a' virtusnak, az utánna tsinálást másra bizzák. Mennyi fundamentuma van a Satyrának azt nem tudom, de azt tudom hogy ha tsak a jo Tanáts kívántatnék a' jobbulásra úgy az arany világ a Földre rég vissza költözött volna, mert nyög a föld, és zugnak az Ifju fülek a' sok virtus recipék mellett, melyeket nyomtatva és szóval Systhemákba, Románokba,

Tragœdiákba, Pásztori levelekbe, Böjti Pædicatiókba, Papoknál, Nevelőknél vagy anyáknál és vén nénéknél ingyen vagy olcsó áron lehet találni. De én még sem látom hogy az Ádám almájának ize számról el ment volna, sőttsak úgy veszem észre, hogy a' rák fiu is mint az anyja vissza felé lépeget. Valoba beszélve a fontos Tárgyrol, mint Mozes sugarzó ábrázattal jött le az Urnak színe előtt: úgy minden Tanítvány egy jó vagy rosszabb Tükör, mely Tanítójának Characterét sugározza vissza. Ha nem is mint Pap, mint keresztény fel hozhatom a' Jezus szavait: *«Ti vagytok a' világnak savaí, ha a' só meg izetlenül, vallyon mivel sozatik meg az étel. Ha nem is vagyunk Romába' eszetekbe juttathatom hogy ott a Papok sorába még a' külsőképben félszeg sem vétetett fel, Lambert írja: hogy ötven ezer csillag világa nem téssen annyit, mint az egy Holdé, én azt mondom, hogy 50000 embernek egy egész generationak példája nem foly bé annyira az Ifju ember Characterére, mint a nevelőjéé.*

2. *Társalkodással.* Hát a Tronusok, Chatedrák, Elöllumbi székek alol mindég tsak a' kevéség Samum szele fog e ki fujni, mely tsak a porba csuszót kiméli meg 's meg fojtja azt a' ki egyenesen meg mer állani? De az a szerentsétlen indulat foglalta el a' világot, hogy inkább akar minden a' nagyobbakhoz felcsúszni mászni, mint a' kisebbekhez le ereszkedni. Pedig hijába szórjátok bőv szájjal a' morálnak sokszor el tsévelt maximáit, ez tsak hideg mag, és hideg földbe esik, a Társalkodás házi melegének kell hozzá járulni, hogy jó cselekedetekké ki csirázzék.

B. *Az Atya örökséget hagy a' maga Gyermekéinek.* Kitsiny az és a' meg tartást meg nem érdemelné a' mi az én külső Javaimból néktek jutna Nemes Ifjuság! Egy más örökséget hagyok néktek — mint az el való szerelmesek, egy mejj képet — viselyétek azt magatokon. Mit mondok talán el vesztenétek? Formályátok ki magatokban, mert egy szép Ifjunak képe az, én az ő vonásait le rajzolom. Nézzétek az ő magoss homlokának bolthajtása, mint egy Bástyá a Bátoriságot jelenti, nints emberi tekintet, a mely előtt ő azt meghajtaná a' Tyrannus előtt egyenesen megáll, a' rágalmazás nyilai mint egy atzél paisról, rolla vissza pattannak, az ő szemébe egy könnyet látok remegni, melyből mint a' hajnal cseppjeiből egy égi Tűz sugároz, a' könny tsepp a' szenvedő emberiségé, a Tűz azé az Enthusiasmusé, mely őtöt minden szépre, minden nagyra lelkesíti. Az ő orrán úgy tetszik azt látom, hogy nem hordozza fenn, az ő szája egy szüntelen tarto szép mosolygásba állapotott meg, az Irigység, a' Satyra, a más kárán való örvendezés, soha arra a' fatalis Diagonalisra azt el nem vonták. Oh ha a hangot lehetne le festeni, lát-

nátok a' Beszédeket, melyek omlanak belőle, mikor az üldözött ártatlanságot védelmezi, mikor profeták az Igazság el jövődő Országáról, mikor mint ama Keresztény Martyr el harapott nyelvét elébb szemébe köpi kinzójának *mintsem* *belső meggyőződését meg tagadná.* Két füle van néki edgyiket kinyitotta a' Böltesség halgatására, a' másikat bé zárta az Évákkal szövetségbe állott kigyók sugallásainak. Sem az által sirt sem az által tombolt éjszakák métseseire nem költ el az ő zsirja, hanem az erekbe meg nem férő vér ki ült az ő Ábrázattýára. Az ő mejje mint paraditsomi kristály forrás, mely egész fenékgig meg mutatya magát, és a' melybe ha az Ég tekint is önnön magát látja meg, azonn keresztül látok az ő szívében. A szívnek két kamrája vagyon, a' külsőt a' szeretet közönséges Templomának szentelte, azokat a választó falakat, mellyeket az emberiség könnyeivel gyurt agyagból a particularismus épített különböző nemzeteknek, vallásoknak, lerontotta, annak nyilt ajtaja egy aránt be fogad mindent, a' kinn az Istennek szép ábrázattya fénylik, a' szeretet a Fő Pap benne, a szelidség a' könyörületesség néki ministrálnak, a belsőt egy szentek szentének szánta, melyben az emberiség nagy Palladiumát őrzi. Két Trónust látok benne, edgyik a' Barátságé, másik a szereteté. Egy oltáron a Haza áldozattya lobog, és középen egy kis kápolna, a' vallásnak van szentelve. Ugy van! Barátság, Szeretet, Haza és Vallás, ez a' négy szó még az aranykor elfelejtett Dialectusának töredéke, ebből a' négy szemből álla a Lántz mely az eget a' Földel egybe köti, ez az én ifjannak képe. Szép portré! Ez az én örökségem, olly feltétellel hagyom Néktek hogy mindenik Mátkájának ajándékozza, de vigyázzatok hogy az Originál a' Copiához hasonló légyen.»

Szász Károly nemcsak hirdette az elveket, azok szerint élt is. Tanu erre Kemény Zsigmondon kívül Vajda Dániel, báró Kemény Simon gyermekeinek nevelője, aki naplójában ezeket írja Szász Károly tanári működéséről:

«Tanítási előadása oly vonzó volt, hogy tanítványai nem mulasztottak el egy órát is. Bánásmódja tanítványaival rendkívül hatékony volt. Az ifjúnak becsületérzését tudta ő nagyon ügyesen felébresztetni, nevelni és az illető javára kitünő jó foganattal fölhasználni. Tanítványaival s más tanuló ifjakkal is komoly, de szives hangon szóllott és úgy, hogy az ifju nem találta magát lenézetve ami önbecsülést és önbizalmat ébresztett.»

«A Szász új tanítványai két, három hét alatt már komolyabbakká, de szelidebbekké és becsületesebbekké is lettek — és az önbecsülés nemes érzelme szerénységgel volt párosulva bennök.»

«A megbotlott ifjat négy szem közt szólította meg. Botlását

lehető rossz következményeivel együtt elibe terjesztette oly atyailag, hogy az ifjú nem ritkán sírásra fakadt. Ha a négy szemközti intés nem használt, tanuló társai előtt szólította meg az ilyent és ezt már tőle kis büntetésnek vették. Mikor ez sem volt elegendő, következett a lefordítás a tanuló előtt; nem póriás, de oly lélekmetesző s oly elmés kifejezésekkel, hogy akire ezek egyszer rá voltak mérve, nem egykönnyen vette rá magát másodszor is a szégyenkövön állani. A megtérni nem akaró, sőt talán durcáskodva ellenkező s dacoló ifjú büntetése még keményebb volt: leforrázás, elmésen gúnyos és tanuló társai előtt nevetségessé tevő szavakkal történt, hogy az ifjú később volt odahagyni az iskolát, mint még egyszer nyakába engedni öntetni e velő kig rágó sós vizet. Hanem ezen erősebb szerkekhez ritkán nyult Szász, mert az ő valódi ilag humánus bánásmódja s azon evangéliumi tiszta morál, melyet tanítványai szívébe csepegtetett, nélkülözhetővé tették ezeket rendszerint.»

Az «*öreg Szász Károlyt*» — 1850 óta haláláig úgy hívták hazaszerte — mint tanárt méltó újra emlékezetbe idézni.

Szekely Ödön.

Br. Eötvös József levele Szabó Sámuelhez.

Karlsbad 29/7. 55.

Tisztelt Szabó Sámuel Úr!

Jancsó József barátom, ki a' Kolozsvári főiskola tanárának választatván házamat elhagyja értesített, hogy Kegyed az állást mellyet ő fiam mellett olly kitünőleg töltött be elfogadni talán kész leend. Minden mit Kegyedről azoktól kik eddigi munkásságát közelebből ismerik hallottam és személyes esmeretségem mellyre mult tél alatt alkalmam vala igen kívánatosá teszük előtttem e' kilátást, 's azért azon kérdést vagyok Kegyedhez intézni bátor, valyon csakugyan számolhatok ezen Jancsó barátom által kifejezett remény telyesülésére? — Orvosom addig mig a' fürdő-cura tart az irást eltiltotta, 's így Jancsóra biztam hogy Kegyedet azon feltételekről értesitse, mellyeknek pontos telyesítésére számolhat. Ha az állás pénzbeli tekintetben csekélyebb, mint mit Kegyed jeles tehetségei mellett igényelhetne, 's mivé én azt ha vagyonbeli állásom engedné szivesen tenném, legalább arról meg lehet győződve, hogy az kire fiam nevelését bizom házamban mindig barátok között fogja találni magát. —

Pestre csak Augustus 18-án fogok érkezeni, méltóztassék tehát kérem határozatát Nőmmel tudatni. A posták hazánkban olly rosszul járnak, hogy ha egyenessen nekem ide Karlsbadba